ГЛАСНИК ЗАВИЧАЈНОГ МУЗЕЈА, Књ. 7 (2010), стр. 19–27
REVIEW OF REGIONAL MUSEUM, VOL 7 (2010), pp. 19–27

УДК 94(497.11:497.16):82-992"15/16"

Др Синиша МИШИЋ
Филозофски факултет
Београд

ПОЛИМЉЕ И ПОТАРЈЕ У ПУТОПИСИМА XVI И XVII ВЕКА

На путописе, као важан историјски извор, пажњу је скренуо још Јован Ристић, половином XIX века. Он је том приликом истакао да путописци, упркос честој површности, доносе вести којих нема у другим врстама извора. Том приликом Ј. Ристић је начинио и први попис тада познатих путописа.[1] Поред свих слабости путописа као историјског извора (површност, лични став и импресија путописца, непознавање језика и простора) они ипак представљају значајан извор за историју, историјску географију, етнологију. Путописци представљају присутне и непосредне сведоке догађаја и без њиховог прожимања са архивским документима и другом изворном грађом нема историјске истине.[2] Ипак, и поред свог значаја, путописи још увек нису искоришћени у потпуности у нашој историографији.

Огромна већина путописа XVI и XVII века је настајала током путовања у дипломатске сврхе, и углавном садрже само кратке белешке и непотпуне описе предела. Током XVI века је неупоредиво већи број путника прошао Полимљем и пљеваљским крајем, него у XVII веку. Путници са Запада у XVII веку јако ретко користе путне правце који их воде преко Полимља. Копнени пут од Дубровника за Цариград, који углавном користе млетачка и француска посланства, био је познат још у средњем веку. Ишао је трасом Дубровник – Требиње – Гацко – Тјентиште – Фоча – Пљевља – Пријепо-

[1] Ј. Ристић, *О историческој важности успомена старии путника неки, који су кроз Србију прошли,* Гласник ДСС 6 (1854) 209 – 226.

[2] Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика,* Београд 1961, 7. На важност путописа као историјског извора упозорио је и С. Рудић, *Пљеваљски крај у путописима XVI века,* Гласник ЗМ 2, Пљевља 2001, 129 – 137.

ље – Милошев Дол – Сјеница – Нови Пазар и даље на исток.[3] Поред овог пута, путници су користили и путни правац од Сарајева (Врхбосне) на Ходидјед – Прачу – Горажде – Чајниче – Пљевља – Пријепоље. Други пут је из Врхбосне ишао за Вишеград, северније од предходног, преко Гласинца, на Рогатицу, па Добрун. Од Добруна један крак пута је ишао за Ужице, а други за Прибој и Нову Варош. Пут у долину Лима је од Добруна водио на село Будимљу, на Бјело Поље, село Штрпци, преко Увца, па уз Лим до Бање Прибојске. Од Бање Прибојске могло се ићи долином Лима на Бијело Поље за Плав. Други крак пута је ишао на село Кратово, преко Мангуре где су нађени остаци пута, за Нову Варош.[4] Овим путем је прошао Бенедикт Курипешић 1530. године.[5]

Упркос чињеници да се неки путописи на разликују много међусобно, да су чак поједини путописци преузимали податке од старијих путописа, они ипак доносе различите вести и запажања о истим местима. Овде ћемо пажњу посветити оним вестима које се односе на Полимље и Потарје. Те вести се могу сврстати у неколико целина: 1. насеља и њихов опис на путу; 2. опис самог пута и његових рељефних карактеристика (равнице, планине, реке); 3. етнодемографска и привредна запажања путника; 4. запажања климатских карактеристика и њихово бележење, што је веома важно за проучавање историје климатских промена у свету и Европи, па и на Балкану.

Што се насеља тиче, путописци често бележе само њихова имена, и то углавном имена већих насеља. На делу пута Дубровник – Цариград, који нас овом приликом интересује, већина путописаца помиње Фочу на Дрини.[6] Прво место од Фоче ка Пљевљима била је станица Brachobb, како је назива 1533. године Корнелије Шепер. Годину дана касније Бенедето Рамберти ово место бележи као Braccha и каже за њега да је *„жалосно место на врху планине Ковач"*.[7] Поред ове страже, на путу између Фоче и Пљеваља, Рамберти помиње још две: Vuista и Pontravincome. Три наведене страже помиње и Пјер Лескалопје 1574. године, али он прву назива Ковач (Couatz).[8] Павао Контарини (1580) је од Фоче ишао на Brachu, где су одсели у каравансарају,

---

[3] Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији,* Београд 1974, 48; М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина,* Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 305 – 330.

[4] Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији,* 120, 125 – 126.

[5] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka,* Rad JAZU 56 (1881) 170, 171 ; Dj. Kostić, *Reiseberichte über Serbien im Spiegel der Ortsnamen (1530 – 1740),* München 1998, 13, 14, 171, 174.

[6] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku,* Rad JAZU 56 (1881) 214; Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика,* 112, 129.

[7] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka,* Rad JAZU 62 (1882) 61 ; isti, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka,* Rad JAZU 56 (1881) 213.

[8] Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика,* 136.

а сутра су прешли планину Ковач.[9] Такође је и Дифрен – Канеј (1573) ишао овим путем на врх планине Ковач где је каравансарај Браха, а из Брахе је отишао за Чајниче.[10] Пјер Лефевр је 1611. године такође коначио у Брахи, за коју каже да је у близини Чајнича.[11] Три Рамбертијеве страже су од више аутора до сада на различите начине убициране. Чини нам се разложним став М. Динића да Браху треба тражити западно од Чајнича, где је она забележена и на аустријским картама.[12] По Г. Шкриванићу Уништа на десној обали Таре и Викоч на левој обали Ћехотине представљају друге две станице.[13] На положај Брахе упућују и искази путописаца, посебно Лефевра.

По преласку преко планине Ковач путници су стизали у Пљевља, која су на различит начин описивали. Сви се слажу да се она налазе у равници између планина. Шепер само спомиње Пљевља, а Шено (1547) и Зено (1550) кратко кажу да је то село са дрвеним кућама.[14] Француски путописац Дифрен – Канеј (1573) за Пљевља, која он назива Ташлица, каже да је то велико село са џамијом и великим, мрачним каравансарајом. Наредне године (1574) Пјер Лескалопје такође Пљевља карактерише као велико село добро насељено Србима хришћанима.[15] Павао Контарини (1580) такође помиње каравансарај који је саградио Хусеин – паша Бољанић, близу реке Brenopesnizza (Брезница). За њега су Пљевља варош која је подељена на два дела и то тако да око реке живе Турци, а Срби хришћани на вишем пределу.[16] Из наведених примера видимо да путописци нису прецизни у одређивању карактера овог насеља, па су тако Пљевља и велико село и варош. Две године после Контарина Жан Палерн Форезјен (1582) записаће да је то леп град са базарима и каравансарајима, а Лефевр ће 1611. године Ташлицу (Пљевља) назвати градом који има око 400 кућа и три џамије, од тога две од камена. Овај путописац каже да Пријепоље има око 300 кућа.[17] Број кућа свакако није тачан, али немамо разлога да сумњамо у процену путописца да су почетком XVII века Пљевља била веће насеље од Пријепоља. Да су Пљевља, као седиште

---

[9] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka,* Rad JAZU 124 (1895) 64.

[10] М. Динић, *Три француска путописца 16. века у нашим земљама,* Годишњица НЧ 49 (1940) 98.

[11] *Приче француских путника са пута по Отоманској Босни,* превод М. Караулац, Нови Сад 1998, 58.

[12] М. Динић, *Три француска путописца 16. века,* 99.

[13] Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији,* 48. Види детаљно о свим покушајима и предлозима убикација у С.Рудић, *Пљеваљски крај у путописима 16. века,* 132.

[14] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku,* Rad JAZU 62 (1882) 62, 71, 98 ; Isti, *Dva talijanska putopisa po Balkanskom poluotoku iz XVII vieka,* Starine JAZU 10 (1878) 207.

[15] *Приче француских путника*, 24, 41 ; М. Динић, *Три француска путника 16. века,* 99, 113.

[16] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka,* Rad JAZU 124 (1895) 64.

[17] Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика,* 139 ; *Приче француских путника*, 49, 58.

санџака наставила да се развијају показује и опис Евлије Челебије из друге половине XVII века. По њему Пљевља имају 10 махала, 5 муслиманских и пет хришћанских и 10 џамија.[18]

После проласка кроз Пљевља већина путника наводи Пријепоље као насељено место, а скоро сви без изузетка манастир Милешеву, или како га путници чешће зову – манастир Светог Саве. Шено 1547. године каже за Пријепоље да је лепо место, а близу манастира Светог Саве је градић Милешева (Милешевац).[19] Катарин Зено је 1550. године прошао истим путем. Он, а и сви остали путници, истичу да су код Пријепоља реку Лим прешли дугим дрвеним мостом. Зено даје и опис Милешевца као старе и лепе тврђаве, опасане бедемом који се пружа до долине и да у њој постоји посада.[20] Павао Контарини 1580. године за Пријепоље каже да је лепа варош у којој су пола Срби, а остало Турци. И он је Лим прешао преко дугог моста и до манастира Светог Саве ишао уз поток Милес (Милешевка). За градић Милешевац каже да се уздиже на једној пећини под којом тече Милешевка, али да су му зидине слабе. Одатле Контарини, као и већина других путника, иде на Милешев До, који они само бележе, али га често погрешно лоцирају западно од Милешеве.[21] Овим путем је 1621. године прошло и посланство Дезе де Курменена, а путописац је правилно лоцирао Милошев До, на пола дана пута од Милешеве на исток.[22] По Лефевру Пријепоље је имало око 300 кућа, које су биле дрвене и ниске, а на крају вароши Лим се прелазио дрвеним мостом и 1611. године. За Милешевац је забележио да је тврђава са бедемом, на литици, а зидови су јој стари и упола срушени.[23] Лефевр је ноћио у Милешевом Долу. Године 1664. кроз Пријепоље је прошао Евлија Челебија који је забележио да се варош дели на Горњу и Доњу која је око Милешевке. Варош има 486 кућа са баштама. И за њега је Милешевац на литици са 12 кула и двадесетак кућа у тврђави. Тврђаву водом из реке снабдева подземни водовод. Подграђе или варош има 60-ак кућа.[24] Из овога можемо закључити да је Милешевац остао активан као тврђава током целог XVII века.

Путници из Европе су, поред пута преко Пријепоља, користили и пут од Вишеграда кроз доње Полимље. Туда је 1530. године прошао Бенедикт

---

[18] Evlija Čelebija, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama* I – II, prevod H. Šabanović, Sarajevo 1957, 161.

[19] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka,* Rad JAZU 62 (1882) 71.

[20] Исто, 98.

[21] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku,* 65, 72, 79.

[22] J. Томић, *Опис двају путовања преко Балканског полуострва,* Споменик СКА 37 (1900) 94; *Приче француских путника*, 71.

[23] Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика,* 157, 158; *Приче француских путника,* 58, 59, 60.

[24] Evlija Čelebija, *Putopis* II, 155, 156, 159.

Курипешић. Прва тачка на овом путу у Полимљу био је Добрун, а затим Прибој, који је по Курипешићи и град и трговиште. Одатле их пут води у Бању, у српски манастир (Свети Никола), па у село Кратово, а одатле у Скендер – пашину варош (Нова Варош).[25] Зено је 1550. године отишао у Цариград путем преко Пријепоља, а вратио се преко Прибоја и Вишеграда. Прошао је кроз Нову Варош, па кроз манастир Светог Николе, где извире топла вода која тера воденице и стигао у Прибој који лежи покрај реке уз гору. Даље су прошли испод Добруна, близу цркве Свете Богородице.[26] Видимо да је овај пут ређе коришћен од предходног, а и описи насеља су крајње штури. Кроз доње Полимље је прошао и Евлија Челебија и донео највећи број вести о насељима. Челебија за Добрун каже да је мали град на стрмој стени, са по једном кулом на узвисинама, а испод града је варош од око 150 кућа. За Нову Варош каже да је под планином и да је јако напредна и уређена варош.[27] Евлија за Прибој каже да је то касаба од 1000 кућа, што значи да је био два пута већи од Пријепоља. Турски путописац је од Прибоја ишао долином Лима на манастир Маржићи, а одатле на порушени град Ковин на литици над Лимом, са једном кулом, а одатле за Пријепоље.[28]

Поред насеља, путописци су одређену пажњу обраћали и на рељеф, економске и етнодемографске прилике. Тако се сви путописци жале на врлетност и тешкоће преласка преко Ковач – планине. Зеново посланство се на њој смрзло упркос дебелим кожусима, па им је после тога пљеваљска равница *родна и пријатна.* Од Пљеваља су ишли гором Praniza (Хранче) која има многа врела и животиња сваке врсте.[29] Пјер Лескалопје (1574) каже да се уз ову планину тешко пење, а још теже силази, а да је планина Crance (Хранче) лакша и гола, али пуна разбојника.[30] По њему на Ковач – планини у свако доба има леда и снега. Треба напоменути да је посланство овуда пролазило половином марта. Жан Палерн (1582) за Ковач – планину каже да је најтежа и најврлетнија од свих и да су је обилазили цео дан једном тесном стазом са стране, која је била стрма као зид. Одатле су се спустили према Фочи у коју нису смели да сврате јер је у њој харала куга.[31] Палерн је овуда прошао 23. и 24. августа. У Фочи је куга харала и 1585. године када је кроз њу прошао

[25] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku,* Rad JAZU 56 (1881) 170, 171; Dj. Kostić, *Reiseberichte über Serbien im Spiegel der Ortsnamen,* 13, 14, 171, 174.

[26] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka,* Rad JAZU 62 (1882) 124; исти, *Dva talijanska putopisa po Balkanskom poluotoku XVI vieka,* Starine JAZU 10 (1878) 243.

[27] Evlija Čelebija, *Putopis* II, 9, 11, 12. Нова Варош се у XVII веку налазила источно од данашњег насеља, на месту села Акмачићи.

[28] Evlija Čelebija, *Putopis II,* 153 – 156.

[29] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka,* Rad JAZU 62 (1882) 98.

[30] *Приче француских путника*, 11.

[31] Исто, 49, 50; Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика,* 139.

британски путник Хенри Остел.[32] Контарини се великом муком превезао преко Дрине, а одатле је ишао гором кроз кишу, снег и ветар. За Ковач – планину каже да је врло висока, снеговита и студена. Њему је и Хранче високо и студено и дивље зарасло јеловином.[33] Ово је занимљиво сведочанство ако знамо да се путовање догодило у мају 1580. године. Очито да је Ковач – планина те године имала снега и у позно пролеће. Лефевр је слеменом Ковач – планине стигао у Бољаниће, а одатле до Пљевља пут је био пријатан, шумовит, а предео је пун извора живе воде. Земља је добро обрађена, а наишао је и на засаде младе шуме.[34] Евлија Челебија је такође запазио питомост околине Пљевља, где нема необрађене земље, а има доста винограда. По њему зиме су оштре, а лети, како каже путописац, буде велика жега.[35]

Занимљива запажања о природним и друштвеним карактеристикама путници су оставили и за простор средњег Полимља, у ствари за пријепољски крај. Сви путници помињу реку Лим, а описују је као малу или велику у зависности од годишњег доба када су прошли и њеног водостаја. За Рамбертија (1534) је то плаха и велика река, која се улива у Дрину.[36] Шепер је путујући од Сјенице, прошао високом планином, па се спустио ка манастиру Светога Саве. Ту су прешли Лим и превалили гору (Zerna Gora) којој су на југу Македонија и горе албанске.[37] Шепер је овде погрешио јер Црна Гора на овом правцу кретања не постоји, у питању је Хранче, а он је овде помешао ову планину са Скопском Црном Гором. Зено такође помиње Лим, али он погрешно верује да се улива у Саву. И он помиње гору којом је ишао од Милешеве на Сјеничко поље.[38] У питању су обронци Јадовника. Дифрен – Кане у јануару 1573. године каже да је долина Лима сва под снегом, а да су у манастиру Светог Саве претрпели велику студен. Одатле су се попели на високу и опасну планину где су снежне олује односиле и коње и људе заједно.[39] Нашем путописцу је ова планина између Пријепоља и Милешевца, у ствари ради се о Јадовнику између Милешеве и каравансараја у Милошевом Долу. Пут Пјера Лескалопјеа се донекле разликовао од осталих, јер је он после Милешеве ишао преко Копаоника, који описује као велику планину и

[32] Z. Levental, *Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka,* Gornji Milanovac 1989, 45.

[33] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka.* Rad JAZU 62 (1882) 64.

[34] Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика,* 157; *Приче француских путника,* 57, 58.

[35] Evlija Čelebija, *Putopis II,* 160, 161.

[36] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka,* Rad JAZU 56 (1881) 214.

[37] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku,* Rad JAZU 62 (1882) 61.

[38] Исто, 98.

[39] *Приче француских путника*, 25.

тешко проходну зими, са многобројним безданима и са рудницима сребра.[40] Лефевр је од Пљеваља ишао на планину Звјезд, одатле низ ток мале реке у Пријепоље.[41] Ова мала река је река Сељашница. Евлија Челебија примећује да су зиме и у Полимљу оштре и са обилним падавинама. Он наводи податак да су на путу од Пријепоља до Бабина пободени високи борови стубови да би се зими знало где је пут.[42]

Запажања о особинама рељефа и климе путника који су прошли кроз Доње Полимље још су краћа и стереотипнија него она о Потарју и средњем Полимљу. Бенедикт Курипешић пише да се Лим и Увац састају испод Прибоја и утичу у Дрину, што је тачно, али непрецизно, што се састава двеју река тиче. Одатле су ишли Бањском гором (Топличка гора), а она носи тај назив због топлих извора испод манастира.[43] И ово би било све што је путник забележио као њему интересантно, ако се изузме пуко навођење Каменица – планине коју су прешли на путу у Нову Варош. И Зено је забележио топле изворе код Светог Николе, а даљи пут је, по њему, ишао преко блата, гора и стења, уз неколико узастопних прелазака преко реке Увац.[44]

О привредној активности становништва путници бележе још мање података. Осим успутних опаски и обрађености предела кроз који пролазе, које смо овде већ поменули, већина путописаца помиње узгој винове лозе у околини Пљеваља и Пријепоља, као и у околини Прибоја, и то и у XVI и XVII веку. Тако Евлија Челебија у свом опису околине Прибоја посебно истиче чињеницу да има много винограда.[45] Турски путописац истиче да и Пријепоље има своје винограде, а и у равници поред Пљеваља он је запазио пуно винограда.[46] Ови подаци сведоче о томе да узгој винове лозе у овим крајевима није замро са доласком Турака. О обради земље имамо занимљиво запажање једног британског путника. Наиме, 1589. године Хенри Кевндиш је прошао путем од Фоче, преко Пљеваља и Пријепоља за Цариград. При томе је овај путописац навео да овде земљорадници у плуг прежу два мала вола риђе или мрке боје, а орање изгледа као да је урађено ашовом.[47] Опису и квалитету оваквог орања није потребан коментар.

Сведочанства путника о етничким приликама у Полимљу и Потарју су ретка и углавном се односе на Пљевља и Пријепоље. Они у овим насељима

---

[40] Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика,* 135, 136; *Приче француских путника*, 41, 42; М. Динић, *Три француска путописца 16. века,* 113, 115.

[41] Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима савременика,* 157.

[42] Evlija Čelebija, *Putopis II,* 162.

[43] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka,* Rad JAZU 56 (1881) 170, 171.

[44] P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka,* Rad JAZU 62 (1882) 123.

[45] Evlija Čelebija, *Putopis II,* 12.

[46] Исто, 156, 160.

[47] Z. Levental, *Britanski putnici u našim krajevima,* 52.

разликују две етничке скупине: Турке и Србе – хришћане. Друге карактеристике становништва су изузетно ретке и подложне критици јер представљају импресију путника измученог тешким путем и необавештеног о локалним обичајима и приликама. Тако, већ помињани Кевндиш каже да су становници ових крајева велики крадљивци.[48] Не треба посебно истицати да је ово могло бити појединачно непријатно искуство, а путник је донео генерални суд. Када су у питању вести оваквог типа мора се имати у виду чињеница да се становништво, нарочито изван градова, углавном склањало од путника, па су они опаске о њима давали на основу онога што су чули од других. Зато ове судове истраживачи морају примати са резервом. Ипак, сведочанства путописаца представљају значајан историјски извор за сагледавање наше прошлости, а посебно као средство за поимање тога како су странци видели и доживљавали ове просторе у XVI и XVII веку.

Путописци су оставили сведочанства и о начину и условима путовања. Сви се жале на лоше путеве, тежак терен и углавном лош смештај. На простору Полимља и Потарја скоро једино превозно средство били су коњи, а коришћени су и магарци, муле и камиле.[49] На овим путевима није било могућности колског саобраћаја. Путници су обично коначили у караван-сарајима, мусафирханама, хановима, али и манастирима. Тако је Пјер Лескалопје 1574. године боравио у Милешеви, где су му монаси дали да једе *чорбе са уљем и празилуком, мало рибе и црног хлеба*.[50] Путници су храну куповали од локалног становништва. За безбедност путника највећу опасност је представљала хајдучија, па су путници ради заштите унајмљивали пратњу или су настојали да бирају безбедније путне правце.[51] Планинске области су генерално биле несигурније за путовање и изложеније нападима разбојника.

---

[48] Исто, 52.

[49] Видети опширније и за друге путеве Е. Миљковић, *Крстарећи османским царством*, Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба, приредио А.Фотић, Београд 2005, 173 – 202.

[50] Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 135.

[51] Видети Е. Миљковић, *Крстарећи османским царством*, 195 – 197.

PhD Siniša Mišić

THE REGIONS OF POLIMLJE AND POTARJE IN THE TRAVELERS' NOTES FROM 16TH AND 17TH CENTURY

Summary

The travelers that browsed the regions of Polimlje and Potarje were either merchants or diplomatic envoys from the West, aiming to the Sublime Porte, i.e. to Constantinople. They mainly used so called Via Ragusa which run through those regions. This road, in the above mentioned regions, led from Foča to Pljevlja, then to Prijepolje, and further on to Sjenica. Seldom the road that run from Višegrad to Priboj and then to Prijepolje was used.

In their notes, the travelers focused on the traveling conditions and road itself. Rarely did they leave some information regarding economy and population. Traveling through those regions was very difficult, especially because of terrain itself (mountains, rivers). Almost all travelers complained about crossing the Kovač Mountain. This direction was much more used in 16th then in the 17th century.